

vang beschrijft. Door het grote aantal en de grote verscheidenheid van organisaties die zich hiervoor hebben ingezet is dit een nogal ingewikkelde materie, waarin Van Rijswijk overigens goed thuis is, zoals uit haar sinds 1962 verschenen publikaties blijkt. Het is wat moeilijker om hierin als lezer de grote lijn vast te houden. Als hulpmiddel komen er wel telkens tussen de tekst korte samenvattingen en conclusies voor, maar de plaatsing ervan is niet altijd even gelukkig. De overzichtelijke inhoudsopgave geeft daarentegen weer veel steun om behandelde onderwerpen terug te vinden. Wel vraag ik mij af of dit gedeelte over twintig jaar nog wel zonder een naslagwerk te lezen is, door mensen die niet meer als vanzelfsprekend weten wat er bedoeld wordt met Provo, Dolle Mina, de Bonte Was en een hele reeks verenigingen. Er wordt meestal wel een korte omschrijving gegeven, maar een index op namen van verenigingen en actiegroepen zou de toekomstige lezer wel tot steun zijn.

In dit tweede deel worden de peuterklassen, kinderspeelzalen, bedrijfs- en winkelcrèches, anti-autoritaire crèches enzovoort behandeld, met veel gegevens over de ontstaansgeschiedenis, de reacties bij publiek, pers en overheid, en met een beschrijving van onderlinge beïnvloeding van de verschillende vormen van kinderopvang. Ook in dit deel vind ik het hoofdstuk over de positie van moeders en kinderen en van de maatschappelijke achtergronden weer zeer boeiend. Naast maatschappelijke veranderingen, zoals de voortgaande industrialisering, verandering in woon- en leefmilieu, migratie enzovoort, behandelt Van Rijswijk hier onder andere de nieuwe opvattingen over de ontwikkeling van het jonge kind, kindermishandeling, en onzekere gevoelens bij moeders, waartussen wel weer een onderling verband kan worden aangetoond, al gebeurt dat in dit boek niet nadrukkelijk. Uit het hier gepubliceerde materiaal blijkt overigens wel dat het nog steeds beter is, wanneer men een kinderspeelzaal wil stichten, alleen over de belangen van het kind te spreken, en te zwijgen over het belang van de moeder. Dat het in werkelijkheid gaat om een wisselwerking tussen moeders, kinderen en de maatschappij, toont Van Rijswijk duidelijk aan in dit helder en genuanceerd geschreven werk.

E.P. de Booy

A. Verhulst en M.K.E. Gottschalk, ed., *Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België* (Publikatie Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, LXVI; Gent: Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, 1980, 332 blz., BF 600,—).

Transgressies (en hun complement regressies) hebben onder historici, archeologen en historisch-geografen lange tijd gegolden als een soort toverformule waaraan bewoningsgeschiedenis en landschappelijke veranderingen konden worden opgehangen en waarmee deze gedateerd konden worden. Het onderzoek vanuit diverse disciplines in de afgelopen twintig jaar heeft uitgewezen dat het hanteren van het aan geologie en bodemkunde ontleende transgressiebegrip heel wat meer haken en ogen heeft dan men zich aanvankelijk bewust was. Het mag een prima initiatief genoemd worden dat Verhulst van Belgische zijde en mevrouw Gottschalk van Nederlandse kant in 1978 een colloquium inrichtten waarin specialisten uit de historische geografie, archeologie, geologie en historische klimatologie op grond van de ervaringen van de jongste twee decennia het begrip transgressie in zijn relatie tot de bewoningsgeschiedenis aan een verfrissende, soms ontzuisterende evaluatie onderwierpen. Referaten en discussiebijdragen zijn nu gebundeld. Zeker het opnemen van

de gevoerde discussies mag van essentieel belang genoemd worden, omdat hieruit blijkt hoe de standpunten van de sprekers ontvangen werden en hoe men in het toekomstig onderzoek wenst verder te werken met een begrip als transgressie. Voor zover dat al niet duidelijk genoeg is, blijkt uit deze bundeling hoezeer interdisciplinaire samenwerking en samspraak noodzakelijk zijn om te kunnen profiteren van de vorderingen die in de onderscheiden takken van wetenschap geboekt worden, ook al liggen de benaderingen soms ver uiteen.

Reeds de stelling van de Amsterdamse geoloog W. Roeleveld in zijn referaat over de bijdrage van de aardwetenschappen, dat de vanuit deze wetenschappen gepresenteerde schema's van transgressies en regressies onbetrouwbaar geacht moeten worden om voor de jongste ontwikkelingsperiode (dat wil zeggen vanaf de derde-vierde eeuw na Chr.) aan- en afwezigheid van de zee in het kustgebied te reconstrueren en te dateren (304) is veelbetekend. Als geologen hierbij reeds hun vraagtekens plaatsen, hoe kunnen historici dan op dat kompas blijven varen? Zoals Verhulst in zijn slotwoord benadrukte, stelt zich in eerste instantie een terminologisch probleem, zelfs zodanig dat het begrip transgressie althans voor historische tijden niet langer bruikbaar lijkt (317). In de gangbare definitie spreekt men van transgressie als een algemeen voorkomende inbraak van de zee en bedekking van continentale lagen door mariene sedimentatie over grote uitgestrektheden. Dit suggereerde tot nog toe dat transgressies anders dan incidentele stormvloed en overstromingen herkenbare en dateerbare fasen voorstelden, waardoor bewoonbaarheid bepaald werd. De theorie suggereerde tevens dat mariene sedimentaties gekoppeld waren aan zeespiegelrijzingen.

De studies van Dekker en Gottschalk, zo meent Verhulst in zijn kernachtig openingsreferaat, hebben gegronde twijfel doen rijzen aan de waarde van deze schematisering voor de ontwikkelingen in historische tijd. Incidentele, toevallige stormvloed dienen losgekoppeld te worden van het transgressiebegrip: speciaal geldt dit voor de post-Romeinse of vroegmiddeleeuwse Duinkerke-II en hoogmiddeleeuwse Duinkerke-III fase, welke laatste gewoonlijk ook nog eens in een A- en B-fase wordt verdeeld. Deze loskoppeling is echter alleen mogelijk door aanwezigheid van schriftelijke bronnen, welke door Gottschalk in haar driedelige standaardwerk over stormvloed en overstromingen (1971-1977) kritisch werden geëvalueerd. In haar inleiding over 'Subatlantische transgressiefasen en stormvloed' bouwt mevrouw Gottschalk daarop voort. Haar visie luidt dat er overeenstemming tussen de bevindingen van bodemkundigen, archeologen en historici is als men de jongere zogenaamde transgressiefasen ziet als fasen van verhoogde stormvloedfrequentie, waarbij niet noodzakelijkerwijs héél het Belgisch-Nederlandse kustgebied bezocht hoeft te zijn. Zij gaat zelfs nog verder en wijst feitelijk het transgressiebegrip voor héél het Subatlanticum af (26-27). Ongetwijfeld was dit de meest extreme standpuntbepaling. Sommige discussianten konden klaarblijkelijk nog moeilijk loskomen van de oude vertrouwde theorie die zo'n schijnbare zekerheid bood. Iemand als C. Dekker, die in zijn zeer leesbare, soms licht badinerend gestelde bijdrage een staat opmaakt van het voor Zeeland verrichte historisch-geografisch onderzoek, gaat niet zó ver: hij wil transgressieactiviteit in geologische tijd niet ontkennen. Voor de historische tijd stelt hij het begrip sedimentatiefase als enig meetbaar element voor (102). Ook in het door W. Haarnagel uit Wilhelmshaven opgestelde referaat, waarin de occupatie van de kuststrook van Oostfriesland tot en met Noordfriesland op grond van systematisch archeologisch onderzoek (voornamelijk de projecten Emden, Jemgum, Boomborg/Hatzum, Fedderse Wierden, Tofting en Elisenhof a/d Eider) in verband gebracht wordt met getijdeschommelingen en stormvloed, wordt liever gesproken over perioden van verschillende stormvloedactiviteit dan over transgres-

sies. Belangrijk is ook zijn waarschuwing dat plaatselijk berekende gemiddelde hoogwaterstanden niet zonder meer op andere gebieden mogen worden toegepast; specifiek lokale omstandigheden kunnen de effecten van stormvloeden en de mate van sedimentatie bepalen (224). Roeleveld veronderstelde dat bij de sterk in intensiteit afgenomen zeespiegelrijzing en toenemende invloed van de mens (men denke aan de vroege bekading en bedijking) waarschijnlijk steeds meer 'toevallige' en lokale factoren bepalend zijn geweest voor het binnendringen of het zich terugtrekken van de zee in een bepaald gebied. Dat impliceert dat gelijktijdigheid in het optreden van transgressies in het gehele kustgebied onwaarschijnlijker wordt in de jonge tijd (306).

In het algemeen dient verder gewezen te worden op het gevaar van monocausale verklaringsschema's waartoe men zich door de transgressietheorie zou kunnen laten verleiden. Door het bestaan van transgressies en regressies met name in historische tijd in twijfel te trekken komt ook de afhankelijkheid van de bewoningsmogelijkheden van fysisch-geografische gegevens op de tocht te staan. Terecht vroegen diverse sprekers zich af of economische en demografische factoren – Dekker noemt ook politieke – meebepalend zijn voor ontvolking of juist blijvende bewoning in kuststreken. J.F. van Regteren Altena en D.P. Hallewas neigen in hun 'Bewoningsgeschiedenis en landschapontwikkeling rond de Maasmond' naar benadrukking van juist die economische factoren. Dekker had er reeds op gewezen, dat daar waar in Zeeland al sedert de vierde eeuw bewoningsmogelijkheden waren, feitelijke bewoning en occupatie nog ettelijke eeuwen op zich lieten wachten (102). Het thema van de occupatie stond overigens centraal in de congressectie archeologie met bijdragen van H. Thoen en F. Verhaeghe over respectievelijk de Romeinse en de middeleeuwse bewoning van de Vlaamse kuststreek. Die van Verhaeghe toont het meest belangwekkend en vernieuwend maar heeft weinig verwijzingen naar de zogenaamde transgressies.

Ten aanzien van de bijdragen in de sectie historische geografie dient naast de reeds genoemde van Dekker, Haarnagel en Hallewas en Van Regteren Altena de *status quaestionis* van het onderzoek in de Belgische kustvlakte door M. Ryckaert genoemd te worden; deze is voorzien van een bibliografie over de jaren 1958-1978. Een pendant voor de Nederlandse kust ontbreekt. Vermeld mag ook worden de lezing van H. Schoorl over de veranderingen in de kuststrook van Alkmaar tot Oost-Terschelling rond de regio Texel-Wieringen.

Een element waaraan tijdens het colloquium tamelijk wat aandacht besteed werd, is de vraag naar het waarom van hogere stormvloedfrequentie of transgressieve activiteit. De resultaten van de historische klimatologie, die steeds nauw verbonden was met de ontwikkeling van de transgressietheorie, dienden in dit kader ook aan de toets der kritiek onderworpen te worden. De Luikenaar P. Alexandre en de Engelse meteoroloog H.H. Lamb gingen met hun lezingen over klimaatschommelingen in historische tijd op deze problematiek in. Inpassing van onderzoeksresultaten uit deze discipline, waardoor diverse nieuwe elementen ingebracht worden (stormfrequentie, -intensiteit, windrichting, getijdewerking, duur van eb en vloed, verschillen in kracht en dergelijke) staat nog maar in de kinderschoenen¹ en lijkt nogal problematisch.

Het mag duidelijk zijn dat het een uitermate boeiend colloquium is geweest. Veel nieuws werd er vanuit de diverse disciplines naar voren gebracht, zekerheden werden omver gesto-

1. Vergelijk in dit verband ook de recent verschenen bundel van R.I. Rotberg en Th.K. Rabb, ed., *Climate and History. Studies in Interdisciplinary History* (Princeton, 1981).

ten of sterk gerelativeerd, aanzetten werden gegeven tot volstrekt nieuwe opvattingen². Belangrijk is het ook op te merken dat de lezingen goed op elkaar aansloten en dat de sprekers zich zo goed aan de gestelde thematiek wisten te houden. Overigens zou het uit de specialistische literatuur bekende chronologische schema van transgressies en regressies als adstructie aan het begin van deze bundel niet hebben misstaan.

R. van Schaik

Frits Doeleman, *De heerschappij van de proost van Sint Jan in de middeleeuwen 1085-1594. Een rechtshistorische studie van de institutionele aard van een hoge heerlijkheid in het veen van Wilnis, Mijdrecht, Tamen, Kudelstaart en Zevenhoven in het grensgebied van Holland en het Nedersticht, alsmede in Achttienhoven* (Stichtse historische reeks VI; Zutphen: Walburg Pers, 1982, 208 blz., f 36,— ISBN 9060110897).

In het noordwesten van de huidige provincie Utrecht, ongeveer op het punt waar haar grens samenkomt met de grens die de provincies Noord- en Zuid-Holland scheidt, ligt een gebied dat in de middeleeuwen bekend stond onder de naam Proosdij van St. Jan. Dit territorium was samengesteld uit de parochies Wilnis, Mijdrecht, Tamen, Zevenhoven en Kudelstaart. Aan het eind van de elfde eeuw was dit gebied met de heerlijke rechten daarop in handen gekomen van de kerk van St. Jan de Doper te Utrecht, een van de vijf kapittelkerken aldaar. Het kapittel liet het beheer van het gebied en de uitoefening van de gezagsrechten over aan de kapittelproost.

Kerkelijk waren de vijf parochies ingedeeld bij het aartsdiakonaat (dit is een kerkelijk bestuursdistrict in een bisdom) van St. Jan. In zijn kwaliteit van aartsdiaken stond de kapittelproost ook aan het hoofd van deze bestuurseenheid. Derhalve bezat het hoofd van het kapittel van St. Jan in de zogenaamde Proosdijlanden zowel de hoge wereldlijke als de hoge kerkelijke jurisdictie.

Doeleman onderwerpt in de voorliggende studie, welke hij op 3 maart 1982 als proefschrift verdedigde aan de Universiteit van Utrecht, de juridische aard van deze wereldlijke en geestelijke gezagsrechten (de heerschappij) van de proost van St. Jan aan een nader onderzoek. Naar het oordeel van de auteur laat de juridische aard van die heerschappij zich vaststellen aan de hand van twee vragen. In de eerste plaats, bezat de proost van St. Jan binnen zijn proosdijgoederen de opperste macht, en zo ja, waaruit bestond die dan (de vraag naar de interne soevereiniteit)? En in de tweede plaats, in hoeverre bezaten deze goederen zelfstandigheid tegenover andere politieke machten (de vraag naar de externe soevereiniteit)?

Na de formulering van zijn vraagstelling zet de auteur zich aan een bespreking van de oorkonde die, zoals hij het zelf noemt, kan worden beschouwd als de 'geboorteakte' van de heerschappij van de proost van St. Jan. De oorkonde vormt het bewijsstuk van een goederenruil die in 1085 zou hebben plaatsgevonden tussen bisschop Koenraad van Utrecht en de kerk van St. Jan, waarbij de laatste in het bezit werd gesteld van het goederencomplex in het Hollands-Utrechts grensgebied.

In de diplomatische literatuur is deze oorkonde meerdere malen onderwerp van bespre-

2. A. Verhulst verwerkte de resultaten van dit colloquium reeds dankbaar in zijn hoofdstuk over de kustgebieden in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, I (Haarlem, 1981) 126-135.